



## Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τέταρτο τμήμα)

της 15ης Σεπτεμβρίου 2022 \*

«Προδικαστική παραπομπή – Διαδικασίες σύναψης δημόσιων συμβάσεων – Οδηγία 2014/24/ΕΕ – Άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ' – Προαιρετικοί λόγοι αποκλεισμού – Συμφωνίες με άλλους οικονομικούς φορείς με στόχο τη στρέβλωση του ανταγωνισμού – Οδηγία 2014/25/ΕΕ – Άρθρο 36, παράγραφος 1 – Αρχές της αναλογικότητας και της ίσης μεταχείρισης των προσφερόντων – Άρθρο 80, παράγραφος 1 – Χρήση των λόγων αποκλεισμού και των κριτηρίων επιλογής που προβλέπονται στην οδηγία 2014/24/ΕΕ – Προσφέροντες που αποτελούν ενιαία οικονομική μονάδα και έχουν υποβάλει χωριστές προσφορές που δεν είναι ούτε αυτοτελείς ούτε ανεξάρτητες – Αναγκαιότητα να υφίστανται επαρκώς εύλογες ενδείξεις προς διαπίστωση παράβασης του άρθρου 101 ΣΛΕΕ»

Στην υπόθεση C-416/21,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Bayerisches Oberstes Landesgericht (ανώτερο περιφερειακό δικαστήριο Βαυαρίας, Γερμανία) με απόφαση της 24ης Ιουνίου 2021, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 7 Ιουλίου 2021, στο πλαίσιο της δίκης

**Landkreis Aichach-Friedberg**

κατά

**J. Sch. Omnibusunternehmen**

**K. Reisen GmbH,**

παρισταμένης της:

**E. GmbH & Co. KG,**

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τέταρτο τμήμα),

συγκείμενο από τους Κ. Λυκούργο (εισηγητή), πρόεδρο τμήματος, S. Rodin, J.-C. Bonichot, L. S. Rossi και O. Spineanu-Matei, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona

γραμματέας: A. Calot Escobar

\* Γλώσσα διαδικασίας: η γερμανική.

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- η Landkreis Aichach-Friedberg, εκπροσωπούμενη από τον R. Wiemann, Rechtsanwalt,
- οι J. Sch. Omnibusunternehmen και K. Reisen GmbH, εκπροσωπούμενοι από τους J. R. Eydner και A. Kafedžić, Rechtsanwälte,
- η E. GmbH & Co. KG, εκπροσωπούμενη από τους H. Holz, S. Janka και U.-D. Pape, Rechtsanwälte,
- η Τσεχική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους M. Smolek και J. Vlácil,
- η Ιταλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την G. Palmieri, επικουρούμενη από τον G. Santini, avvocato dello Stato,
- η Λιθουανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον K. Dieninis, την V. Kazlauskaitė-Švenčionienė και την E. Kurelaitytė,
- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους P. Ondrůšek και G. Wils,

κατόπιν της αποφάσεως που έλαβε, αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα, να εκδικάσει την υπόθεση χωρίς ανάπτυξη προτάσεων,

εκδίδει την ακόλουθη

### Απόφαση

- 1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 18, παράγραφος 1, και του άρθρου 57, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με τις διαδικασίες σύναψης δημοσίων συμβάσεων και την κατάργηση της οδηγίας 2004/18/ΕΚ (ΕΕ 2014, L 94, σ. 65, και διορθωτικό ΕΕ 2016, L 135, σ. 120), όπως τροποποιήθηκε με τον κατ' εξουσιοδότηση κανονισμό (ΕΕ) 2017/2365 της Επιτροπής, της 18ης Δεκεμβρίου 2017 (ΕΕ 2017, L 337, σ. 19) (στο εξής: οδηγία 2014/24).
- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ, αφενός, της Landkreis Aichach-Friedberg (περιφέρειας Aichach-Friedberg, Γερμανία) και, αφετέρου, των J. Sch. Omnibusunternehmen (στο εξής: J) και K. Reisen GmbH σχετικά με την ανάθεση, από την ως άνω περιφέρεια, δημόσιας σύμβασης για την παροχή υπηρεσιών δημόσιων μεταφορών με λεωφορεία.

## Το νομικό πλαίσιο

### *Το δίκαιο της Ένωσης*

#### *Η οδηγία 93/37/ΕΟΚ*

- 3 Το άρθρο 24, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 93/37/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 1993, περί συντονισμού των διαδικασιών για τη σύναψη συμβάσεων δημοσίων έργων (ΕΕ 1993, L 199, σ. 54), περιλάμβανε κατάλογο των προαιρετικών λόγων αποκλεισμού κάθε εργολήπτη από διαδικασία σύναψης δημόσιας σύμβασης.

#### *Η οδηγία 2014/24*

- 4 Η αιτιολογική σκέψη 101, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2014/24 έχει ως εξής:
- «Οι αναθέτουσες αρχές θα πρέπει επίσης να έχουν τη δυνατότητα να αποκλείουν οικονομικούς φορείς οι οποίοι έχουν φανεί αναξιόπιστοι, επί παραδείγματι λόγω παραβάσεων περιβαλλοντικών ή κοινωνικών υποχρεώσεων, συμπεριλαμβανομένων και των κανόνων σχετικά με τη δυνατότητα πρόσβασης ατόμων με αναπηρίες, ή λόγω άλλων μορφών σοβαρών επαγγελματικών παραπτώματων, όπως είναι οι παραβιάσεις των κανόνων περί ανταγωνισμού ή περί δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας. [...]»
- 5 Κατά το άρθρο 2, παράγραφος 1, σημείο 10, της οδηγίας, για τους σκοπούς της οδηγίας αυτής, ως «οικονομικός φορέας» νοείται κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο ή δημόσιος φορέας ή ένωση αυτών των προσώπων ή/και φορέων, συμπεριλαμβανομένων των προσωρινών συμπράξεων επιχειρήσεων, που προσφέρει στην αγορά εκτέλεση εργασιών ή/και έργου, προμήθεια προϊόντων ή παροχή υπηρεσιών.
- 6 Κατά το άρθρο 4, στοιχείο γ', της εν λόγω οδηγίας, αυτή εφαρμόζεται στις συμβάσεις των οποίων η εκτιμώμενη αξία εκτός φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) είναι ίση ή ανώτερη από 221 000 ευρώ, μεταξύ άλλων, για δημόσιες συμβάσεις προμηθειών και υπηρεσιών που ανατίθενται από μη κεντρικές αναθέτουσες αρχές και για διαγωνισμούς μελετών που διοργανώνονται από τις εν λόγω αρχές.
- 7 Το άρθρο 18 της ίδιας οδηγίας, το οποίο φέρει τον τίτλο «Αρχές εφαρμοζόμενες στις διαδικασίες σύναψης συμβάσεων», προβλέπει στην παράγραφο 1 τα εξής:
- «Οι αναθέτουσες αρχές αντιμετωπίζουν τους οικονομικούς φορείς ισότιμα και χωρίς διακρίσεις και ενεργούν με διαφανή και αναλογικό τρόπο.
- Ο σχεδιασμός των διαδικασιών σύναψης συμβάσεων δεν γίνεται με σκοπό τον αποκλεισμό της από το πεδίο εφαρμογής της παρούσας οδηγίας ή τον τεχνητό περιορισμό του ανταγωνισμού. Ο ανταγωνισμός θεωρείται ότι περιορίζεται τεχνητά όταν οι διαδικασίες σύναψης συμβάσεων έχουν σχεδιαστεί με σκοπό την αδικαιολόγητα ευνοϊκή ή δυσμενή μεταχείριση ορισμένων οικονομικών φορέων.»

8 Το άρθρο 57 της οδηγίας 2014/24, το οποίο φέρει τον τίτλο «Λόγοι αποκλεισμού», ορίζει τα ακόλουθα:

«[...]

4. Οι αναθέτουσες αρχές μπορούν να αποκλείουν ή μπορούν να υποχρεώνονται από τα κράτη μέλη να αποκλείουν από τη συμμετοχή σε διαδικασία σύναψης σύμβασης οποιονδήποτε οικονομικό φορέα σε οποιαδήποτε από τις ακόλουθες καταστάσεις:

[...]

γ) εάν η αναθέτουσα αρχή μπορεί να αποδείξει, με κατάλληλα μέσα, ότι ο οικονομικός φορέας έχει διαπράξει σοβαρό επαγγελματικό παράπτωμα, το οποίο θέτει εν αμφιβόλω την ακεραιότητά του·

δ) εάν η αναθέτουσα αρχή διαθέτει επαρκώς εύλογες ενδείξεις που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο οικονομικός φορέας συνήψε συμφωνίες με άλλους οικονομικούς φορείς με στόχο τη στρέβλωση του ανταγωνισμού·

ε) εάν μια κατάσταση σύγκρουσης συμφερόντων, κατά την έννοια του άρθρου 24, δεν μπορεί να θεραπευθεί με άλλα, λιγότερο παρεμβατικά, μέσα·

στ) εάν μια κατάσταση στρέβλωσης του ανταγωνισμού από την πρότερη συμμετοχή των οικονομικών φορέων κατά την προετοιμασία της διαδικασίας σύναψης σύμβασης, κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 41, δεν μπορεί να θεραπευθεί με άλλα, λιγότερο παρεμβατικά, μέσα·

[...]

6. Οποιοσδήποτε οικονομικός φορέας εμπίπτει σε μια από τις καταστάσεις που αναφέρονται στις παραγράφους 1 και 4 μπορεί να προσκομίζει στοιχεία προκειμένου να αποδείξει ότι τα μέτρα που έλαβε επαρκούν για να αποδείξουν την αξιοπιστία του, παρότι συντρέχει ο σχετικός λόγος αποκλεισμού. Εάν τα στοιχεία κριθούν επαρκή, ο εν λόγω οικονομικός φορέας δεν αποκλείεται από τη διαδικασία σύναψης σύμβασης.

[...]

7. Τα κράτη μέλη καθορίζουν τους όρους εφαρμογής του παρόντος άρθρου, βάσει νομοθετικών, κανονιστικών ή διοικητικών διατάξεων και τηρουμένου του ενωσιακού δικαίου. [...]

#### *Η οδηγία 2014/25/ΕΕ*

9 Το άρθρο 11 της οδηγίας 2014/25/ΕΕ, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με τις διαδικασίες σύναψης συμβάσεων φορέων που δραστηριοποιούνται στους τομείς του ύδατος, της ενέργειας, των μεταφορών και των ταχυδρομικών υπηρεσιών και την κατάργηση της οδηγίας 2004/17/ΕΚ (ΕΕ 2014, L 94, σ. 243,

διορθωτικό ΕΕ 2016, L 311, σ. 26), όπως τροποποιήθηκε με τον κατ' εξουσιοδότηση κανονισμό (ΕΕ) 2017/2364 της Επιτροπής, της 18ης Δεκεμβρίου 2017 (ΕΕ 2017, L 337, σ. 17) (στο εξής: οδηγία 2014/25), προβλέπει τα ακόλουθα:

«Η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται στις δραστηριότητες που αποσκοπούν στην παροχή ή τη λειτουργία δικτύων που παρέχουν υπηρεσίες στο κοινό στους τομείς των μεταφορών με σιδηρόδρομο, αυτόματα συστήματα, τραμ, τρόλεϊ, λεωφορεία ή καλώδιο.

Όσον αφορά τις υπηρεσίες μεταφορών, θεωρείται ότι υφίσταται δίκτυο όταν η υπηρεσία παρέχεται με όρους που ορίζονται από την αρμόδια αρχή κράτους μέλους, όπως όροι που αφορούν τα δρομολόγια, τη διαθέσιμη μεταφορική ικανότητα ή τη συχνότητα παροχής της υπηρεσίας.»

10 Το άρθρο 15, στοιχείο α', της οδηγίας 2014/25 ορίζει τα εξής:

«Με την επιφύλαξη των εξαιρέσεων που προβλέπονται στα άρθρα 18 έως 23 ή στο άρθρο 34, σχετικά με την άσκηση της συγκεκριμένης δραστηριότητας, η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται στις συμβάσεις των οποίων η εκτιμώμενη αξία, χωρίς τον [ΦΠΑ], είναι ίση με ή ανώτερη από τα ακόλουθα κατώτατα όρια:

α) 443 000 ευρώ για τις δημόσιες συμβάσεις προμηθειών και υπηρεσιών, καθώς και για τους διαγωνισμούς μελετών».

11 Το άρθρο 36, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής έχει ως εξής:

«Οι αναθέτοντες φορείς αντιμετωπίζουν τους οικονομικούς φορείς ισότιμα και χωρίς διακρίσεις και ενεργούν με διαφανή και αναλογικό τρόπο.

[...]

12 Υπό τον τίτλο «Χρήση των λόγων αποκλεισμού και των κριτηρίων επιλογής που προβλέπονται στην οδηγία [2014/24]», το άρθρο 80 της οδηγίας 2014/25 ορίζει στην παράγραφο 1 τα εξής:

«Οι αντικειμενικοί κανόνες και τα κριτήρια για τον αποκλεισμό και την επιλογή των οικονομικών φορέων που υποβάλλουν αίτηση προεπιλογής σε ένα σύστημα προεπιλογής, καθώς και οι αντικειμενικοί κανόνες και τα κριτήρια για τον αποκλεισμό και την επιλογή των υποψηφίων και των προσφερόντων σε ανοικτές διαδικασίες, σε κλειστές διαδικασίες, σε διαδικασίες με διαπραγμάτευση, σε ανταγωνιστικούς διαλόγους ή σε συμπράξεις καινοτομίας, μπορούν να περιλαμβάνουν τους λόγους αποκλεισμού που παρατίθενται στο άρθρο 57 της οδηγίας [2014/24] με τους όρους και τις προϋποθέσεις που προβλέπονται σε αυτήν.

[...]

Εφόσον απαιτείται από τα κράτη μέλη, τα εν λόγω κριτήρια και κανόνες περιλαμβάνουν επιπλέον τους λόγους αποκλεισμού που απαριθμούνται στο άρθρο 57 παράγραφος 4 της οδηγίας [2014/24] με τους όρους και τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στο εν λόγω άρθρο.»

### ***Το γερμανικό δίκαιο***

- 13 Το άρθρο 1 του Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen (νόμου κατά των περιορισμών του ανταγωνισμού), της 26ης Ιουνίου 2013 (BGBl. 2013 I, σ. 1750), όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της κύριας δίκης (στο εξής: GWB), προβλέπει τα ακόλουθα:

«Απαγορεύονται οι συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων, οι αποφάσεις ενώσεων επιχειρήσεων και οι εναρμονισμένες πρακτικές που έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού.»

- 14 Το άρθρο 124, παράγραφος 1, του GWB, το οποίο μεταφέρει στο γερμανικό δίκαιο το άρθρο 57, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24, ορίζει στο σημείο 4 τα εξής:

«Οι αναθέτουσες αρχές μπορούν, τηρώντας την αρχή της αναλογικότητας, να αποκλείουν επιχείρηση από τη συμμετοχή σε διαδικασία σύναψης δημόσιας σύμβασης σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας αυτής, όταν:

[...]

4. η αναθέτουσα αρχή διαθέτει επαρκείς ενδείξεις που καταδεικνύουν ότι η επιχείρηση έχει συνάψει με άλλες επιχειρήσεις συμφωνίες ή έχει συμφωνήσει εναρμονισμένες πρακτικές που έχουν ως αντικείμενο ή ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση, τον περιορισμό ή τη νόθευση του ανταγωνισμού,

[...]».

### **Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα**

- 15 Στις 19 Δεκεμβρίου 2019 η περιφέρεια Aichach-Friedberg δημοσίευσε προκήρυξη για την ανάθεση, μέσω ανοικτής διαδικασίας διαγωνισμού, δημόσιας σύμβασης για την παροχή υπηρεσιών δημόσιων μεταφορών με λεωφορεία, της οποίας η εκτιμώμενη αξία υπερβαίνει το κατώτατο όριο που προβλέπει το άρθρο 4, στοιχείο γ', της οδηγίας 2014/24.
- 16 Ο J είναι έμπορος που ενεργεί ιδίω ονόματι και η K. Reisen είναι εταιρία περιορισμένης ευθύνης δραστηριοποιούμενη στον τομέα των μεταφορών με λεωφορεία, διαχειριστής και μοναδικός εταίρος της οποίας είναι ο J.
- 17 Στις 27 Φεβρουαρίου 2020, τόσο ο J όσο και η K. Reisen υπέβαλαν, μέσω του ίδιου προσώπου, ήτοι μέσω του J, προσφορές δυνάμει της προαναφερθείσας προκήρυξης διαγωνισμού. Η παρουσία του J υπήχθη σε διαδικασία αφερεγγυότητας την 1η Νοεμβρίου 2019 και, με απόφαση της 1ης Δεκεμβρίου 2019, ο δικαστικός διαχειριστής εξαίρεσε από τη διαδικασία τη δραστηριότητα του J ως ανεξάρτητου επαγγελματία. Στην προσφορά του ο J δήλωσε ότι δεν είχε ζητηθεί ούτε κινηθεί διαδικασία αφερεγγυότητας κατά της επιχείρησής του.
- 18 Στις 2 Απριλίου 2020 γνωστοποιήθηκε στον J και στην K. Reisen, αφενός, ότι οι προσφορές τους είχαν αποκλειστεί λόγω παραβίασης των κανόνων περί ανταγωνισμού, καθόσον είχαν καταρτιστεί από το ίδιο πρόσωπο, και, αφετέρου, ότι η επίμαχη δημόσια σύμβαση επρόκειτο να ανατεθεί στην E. GmbH & Co. KG.

- 19 Κατόπιν απόρριψης της διοικητικής ένστασης που υπέβαλαν, ο J και η K. Reisen άσκησαν προσφυγή ενώπιον του Vergabekammer Südbayern (πρωτοβάθμιου οργάνου επίλυσης διαφορών από διαδικασίες σύναψης δημόσιων συμβάσεων της Νότιας Βαυαρίας, Γερμανία). Με απόφαση της 12ης Ιανουαρίου 2021, το εν λόγω όργανο έκανε δεκτή την προσφυγή, υποχρεώνοντας την περιφέρεια Aichach-Friedberg να επανεντάξει τις προσφορές των συγκεκριμένων προσφερόντων στη διαδικασία σύναψης της επίμαχης σύμβασης. Συγκεκριμένα, κατά το ως άνω όργανο, λαμβανομένης υπόψη της απόφασης της 17ης Μαΐου 2018, Specializuotas transportas (C-531/16, EU:C:2018:324), η συμπεριφορά των εν λόγω προσώπων δεν εμπίπτει στις διατάξεις του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, καθόσον αυτά αποτελούν ενιαία οικονομική μονάδα.
- 20 Η περιφέρεια Aichach-Friedberg άσκησε έφεση κατά της αποφάσεως αυτής ενώπιον του Bayerisches Oberstes Landesgericht (ανώτερου περιφερειακού δικαστηρίου Βαυαρίας, Γερμανία). Κατά την περιφέρεια, το να επιτραπεί σε δύο προσφέροντες που αποτελούν ενιαία οικονομική μονάδα να μετάσχουν στη διαδικασία σύναψης δημόσιας σύμβασης δεν συμβιβάζεται με τα συμφέροντα των λοιπών προσφερόντων και παραβιάζει την αρχή της ίσης μεταχείρισης καθώς και τους κανόνες περί ανταγωνισμού, ιδίως καθόσον οι εν λόγω προσφέροντες είναι σε θέση να συντονίσουν τις προσφορές τους.
- 21 Ο J και η K. Reisen φρονούν ότι, λαμβανομένης υπόψη της απόφασης της 17ης Μαΐου 2018, Specializuotas transportas (C-531/16, EU:C:2018:324), ο αποκλεισμός προσφέροντος λόγω παράβασης των κανόνων περί ανταγωνισμού είναι δυνατός μόνο στην περίπτωση που η οικεία κατάσταση εμπίπτει στις διατάξεις του άρθρου 101 ΣΛΕΕ. Επιπλέον, ο εξαντλητικός χαρακτήρας των λόγων αποκλεισμού τους οποίους προβλέπει η οδηγία 2014/24 αποκλείει την επίκληση της αρχής της ίσης μεταχείρισης των προσφερόντων.
- 22 Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι ο J και η K. Reisen αποτελούν ενιαία οικονομική μονάδα κατά την έννοια της νομολογίας του Δικαστηρίου που αφορά το άρθρο 101 ΣΛΕΕ. Το δικαστήριο αυτό διερωτάται αν το άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', της οδηγίας 2014/24 έχει την έννοια ότι απαιτεί –για την εφαρμογή του προβλεπόμενου σε αυτό προαιρετικού λόγου αποκλεισμού– να διαθέτει η αναθέτουσα αρχή επαρκώς εύλογες ενδείξεις παραβάσεως του άρθρου 101 ΣΛΕΕ. Εκτιμά ότι στο ερώτημα πρέπει να δοθεί καταφατική απάντηση, δεδομένου ότι ο αποκλεισμός δυνάμει της συγκεκριμένης διάταξης της οδηγίας 2014/24 προϋποθέτει παράβαση κανόνα του δικαίου των συμπράξεων. Πλην όμως, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι υφίσταται τέτοια παράβαση στην περίπτωση που οι οικείες επιχειρήσεις αποτελούν ενιαία οικονομική μονάδα και μπορούν επομένως να επικαλεστούν το «προνόμιο συμμετοχής σε όμιλο επιχειρήσεων».
- 23 Επιπλέον, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν η απαρίθμηση των προαιρετικών λόγων αποκλεισμού του άρθρου 57, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24 καθιστά αδύνατη την επίκληση της αρχής της ίσης μεταχείρισης προς δικαιολόγηση της μη συνεκτίμησης προσφορών που υπέβαλαν δύο προσφέροντες οι οποίοι αποτελούν ενιαία οικονομική μονάδα.
- 24 Συγκεκριμένα, το αιτούν δικαστήριο επιθυμεί να διευκρινιστεί αν η νομολογία που απορρέει από την απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 2008 Μηχανική (C-213/07, EU:C:2008:731, σκέψεις 44 και επόμενες) είναι δυνατόν να εφαρμοσθεί ως προς το άρθρο 57, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24. Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο φρονεί ότι, παρά τις διαφορές μεταξύ του καταλόγου των προαιρετικών λόγων αποκλεισμού του άρθρου 57, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24 και εκείνων που περιλαμβάνονταν στις προϊσχύσασες οδηγίες σχετικά με τη σύναψη δημόσιων

συμβάσεων, η αρχή της ίσης μεταχείρισης εξακολουθεί να αποκλείει τη συνεκτίμηση προσφορών οι οποίες δεν είναι ούτε αυτοτελείς ούτε ανεξάρτητες και υποβάλλονται από συνδεδεμένες επιχειρήσεις.

25 Τέλος, το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι πρέπει να προσδιοριστεί κατά πόσον είναι δυνατόν να εφαρμοστεί η νομολογία του Δικαστηρίου η οποία αφορά τις υποβαλλόμενες από συνδεδεμένες επιχειρήσεις προσφορές οι οποίες δεν είναι ούτε αυτοτελείς ούτε ανεξάρτητες (απόφαση της 17ης Μαΐου 2018, *Specializuoštas transportas*, C-531/16, EU:C:2018:324) στις προσφορές που υποβάλλονται από προσφέροντες οι οποίοι αποτελούν ενιαία οικονομική μονάδα. Το αιτούν δικαστήριο φρονεί ότι, λαμβανομένης υπόψη της απόφασης αυτής, η αρχή της ίσης μεταχείρισης αποκλείει κατά μείζονα λόγο τη δυνατότητα ανάθεσης δημόσιας σύμβασης σε προσφέροντες που αποτελούν ενιαία οικονομική μονάδα και δεν είναι σε θέση να υποβάλουν αυτοτελείς ή ανεξάρτητες προσφορές.

26 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Bayerisches Oberstes Landesgericht (άνωτερο περιφερειακό δικαστήριο Βαυαρίας) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Έχει το άρθρο 57, παράγραφος 4, [πρώτο εδάφιο,] στοιχείο δ', της οδηγίας 2014/24 την έννοια ότι η αναθέτουσα αρχή πρέπει να διαθέτει επαρκώς εύλογες ενδείξεις που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ εκ μέρους των οικονομικών φορέων;

[Σε περίπτωση καταφατικής απάντησης στο ερώτημα αυτό:]

2) Έχει το άρθρο 57, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24, ως διάταξη που ρυθμίζει εξαντλητικώς τους προαιρετικούς λόγους αποκλεισμού, την έννοια ότι η αρχή της ίσης μεταχείρισης (άρθρο 18, παράγραφος 1, της εν λόγω οδηγίας) δεν μπορεί –σε περίπτωση υποβολής προσφορών οι οποίες δεν είναι ούτε αυτοτελείς ούτε ανεξάρτητες– να αντιτίθεται στην ανάθεση δημόσιας σύμβασης;

3) Έχει το άρθρο 18, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/24 την έννοια ότι αντιτίθεται στην ανάθεση δημόσιας σύμβασης σε επιχειρήσεις που αποτελούν οικονομική μονάδα και καθεμία εξ αυτών έχει υποβάλει προσφορά;»

## **Επί των προδικαστικών ερωτημάτων**

### ***Προκαταρκτικές παρατηρήσεις***

27 Με τα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί την ερμηνεία του άρθρου 18, παράγραφος 1, και του άρθρου 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', της οδηγίας 2014/24 στο πλαίσιο διαδικασίας σύναψης δημόσιας σύμβασης για την παροχή υπηρεσιών δημόσιων μεταφορών με λεωφορεία.

28 Συναφώς, επιβάλλεται να υπομνησθεί ότι, κατά πάγια νομολογία, στο πλαίσιο της διαδικασίας συνεργασίας μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων και του Δικαστηρίου την οποία καθιερώνει το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, το Δικαστήριο οφείλει να δώσει στον εθνικό δικαστή χρήσιμη απάντηση που να του παρέχει τη δυνατότητα να επιλύσει τη διαφορά της οποίας έχει επιληφθεί. Υπό το πρίσμα αυτό, το Δικαστήριο μπορεί να αναδιατυπώσει, εφόσον είναι αναγκαίο, τα ερωτήματα που του



έχουν υποβληθεί. Επιπλέον, το Δικαστήριο ενδέχεται να χρειαστεί να λάβει υπόψη κανόνες του δικαίου της Ένωσης στους οποίους δεν αναφέρθηκε ο εθνικός δικαστής με το ερώτημά του (πρβλ. απόφαση της 14ης Μαΐου 2020, T-Systems Magyarország, C-263/19, EU:C:2020:373, σκέψη 45 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

- 29 Εν προκειμένω, διαπιστώνεται ότι η παροχή ή η εκμετάλλευση δικτύων που προορίζονται να παρέχουν υπηρεσίες στο κοινό στον τομέα των μεταφορών με λεωφορεία μνημονεύεται ρητώς, στο άρθρο 11 της οδηγίας 2014/25, μεταξύ των τομέων στους οποίους έχει εφαρμογή η οδηγία αυτή. Επομένως, στο μέτρο που, με την επίμαχη στην κύρια δίκη δημόσια σύμβαση, ο αναθέτων φορέας αποσκοπεί σε μια τέτοια παροχή ή εκμετάλλευση δικτύων και η δημόσια σύμβαση υπερβαίνει το κατώτατο όριο του άρθρου 15, στοιχείο α', της οδηγίας –όπερ εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει–, πρέπει να γίνει δεκτό ότι, λαμβανομένου υπόψη του αντικειμένου της, η εν λόγω δημόσια σύμβαση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της συγκεκριμένης οδηγίας.
- 30 Συναφώς, λαμβανομένων υπόψη των διατάξεων τις οποίες μνημονεύει το αιτούν δικαστήριο στην αίτηση προδικαστικής αποφάσεως, επιβάλλεται να επισημανθεί, πρώτον, ότι πρέπει να ερμηνευθεί το άρθρο 36, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/25, κατά το οποίο οι αναθέτοντες φορείς αντιμετωπίζουν τους οικονομικούς φορείς ισότιμα και χωρίς διακρίσεις και ενεργούν με διαφανή και αναλογικό τρόπο και το οποίο αντιστοιχεί, κατ' ουσίαν, στις διατάξεις του άρθρου 18, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/24.
- 31 Δεύτερον, όσον αφορά τους προαιρετικούς λόγους αποκλεισμού, η οδηγία 2014/25 δεν περιλαμβάνει αυτοτελή διάταξη, αλλά παραπέμπει συναφώς στην οδηγία 2014/24.
- 32 Συγκεκριμένα, το άρθρο 80, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, της οδηγίας 2014/25 ορίζει ότι, εφόσον απαιτείται από τα κράτη μέλη, οι αντικειμενικοί κανόνες και τα κριτήρια για τον αποκλεισμό και την επιλογή των υποψηφίων και των προσφερόντων, μεταξύ άλλων, σε ανοικτές διαδικασίες, σε κλειστές διαδικασίες ή σε διαδικασίες με διαπραγμάτευση περιλαμβάνουν τους λόγους αποκλεισμού που απαριθμούνται στο άρθρο 57, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24, «με τους όρους και τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στο εν λόγω άρθρο».
- 33 Επισημαίνεται ότι η φράση «με τους όρους και τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στο εν λόγω άρθρο» παραπέμπει στους όρους και τις προϋποθέσεις για τα οποία κάνει λόγο το συγκεκριμένο άρθρο 57, παράγραφος 4 (βλ. κατ' αναλογία, απόφαση της 13ης Δεκεμβρίου 2012, Forposta και ABC Direct Contact, C-465/11, EU:C:2012:801, σκέψη 33).
- 34 Κατά συνέπεια, αν, κατόπιν των εξακριβώσεων του αιτούντος δικαστηρίου, προκύπτει ότι η οδηγία 2014/25 έχει εφαρμογή στην επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης διαδικασία σύναψης δημόσιας σύμβασης, το Δικαστήριο, προκειμένου να δώσει χρήσιμη απάντηση στα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα, πρέπει να προβεί σε ερμηνεία του άρθρου 57, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24, και, ειδικότερα, του πρώτου εδαφίου, στοιχείο δ', της διάταξης αυτής, το οποίο αφορά ειδικώς η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως, καθόσον το άρθρο 80, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, της οδηγίας 2014/25 επιτρέπει στα κράτη μέλη να καταστήσουν εφαρμοστέα την εν λόγω διάταξη της οδηγίας 2014/24 σε τέτοιες διαδικασίες.

### *Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος*

- 35 Υπό τις συνθήκες αυτές, πρέπει να γίνει δεκτό ότι με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', της οδηγίας 2014/24, σε συνδυασμό με το άρθρο 80, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, της οδηγίας 2014/25, έχει την έννοια ότι ο προαιρετικός λόγος αποκλεισμού που προβλέπεται στο άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', αφορά αποκλειστικά τις περιπτώσεις στις οποίες υφίστανται επαρκώς εύλογες ενδείξεις που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι υπήρξε παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ εκ μέρους οικονομικών φορέων.
- 36 Από την αίτηση προδικαστικής αποφάσεως προκύπτει ότι οι προβληματισμοί του αιτούντος δικαστηρίου σχετικά με το περιεχόμενο του προαιρετικού λόγου αποκλεισμού που προβλέπεται στο άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', στηρίζονται στο γεγονός ότι το άρθρο 124, παράγραφος 1, σημείο 4, του GWB, το οποίο μεταφέρει στο γερμανικό δίκαιο το εν λόγω άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', αναπαράγει τη διατύπωση της απαγόρευσης των συμφωνιών που περιορίζουν τον ανταγωνισμό η οποία απαντά στο άρθρο 1 του GWB, άρθρο το οποίο, κατ' ουσίαν, επαναλαμβάνει, στο γερμανικό δίκαιο, το άρθρο 101 ΣΛΕΕ. Πλην όμως, το αιτούν δικαστήριο υπενθυμίζει ότι από τη νομολογία του Δικαστηρίου (απόφαση της 17ης Μαΐου 2018, *Specializuotas transportas*, C-531/16, EU:C:2018:324, σκέψη 28 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία) προκύπτει ότι το τελευταίο αυτό άρθρο δεν έχει εφαρμογή στην περίπτωση που οι συμφωνίες τις οποίες απαγορεύει εφαρμόζονται μεταξύ επιχειρήσεων οι οποίες αποτελούν ενιαία οικονομική μονάδα, όπως εν προκειμένω.
- 37 Κατ' αρχάς, υπενθυμίζεται ότι, σύμφωνα με το άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', της οδηγίας 2014/24, οι αναθέτουσες αρχές μπορούν να αποκλείουν ή να υποχρεώνονται από τα κράτη μέλη να αποκλείουν κάθε οικονομικό φορέα από τη συμμετοχή σε διαδικασία σύναψης δημόσιας σύμβασης, εάν η αναθέτουσα αρχή διαθέτει επαρκώς εύλογες ενδείξεις που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο οικονομικός φορέας συνήψε συμφωνίες με άλλους οικονομικούς φορείς με στόχο τη στρέβλωση του ανταγωνισμού.
- 38 Επιβάλλεται η διαπίστωση ότι η διάταξη αυτή αφορά, γενικώς, «συμφωνίες [που συνάπτονται] με άλλους οικονομικούς φορείς με στόχο τη στρέβλωση του ανταγωνισμού». Στο δε γράμμα της συγκεκριμένης διάταξης δεν γίνεται μνεία του άρθρου 101 ΣΛΕΕ και, ιδίως, σε αντίθεση με το άρθρο εκείνο, δεν απαιτείται οι εν λόγω συμφωνίες να συνάπτονται «μεταξύ επιχειρήσεων», κατά την έννοια του εν λόγω άρθρου, και να «δύνανται να επηρεάσουν το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών».
- 39 Συνεπώς, το άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', της οδηγίας 2014/24 παραπέμπει σε περιπτώσεις που οι οικονομικοί φορείς συνάπτουν αντίθετη προς τον ανταγωνισμό συμφωνία, όποια και αν είναι αυτή, και δεν μπορεί να περιοριστεί στις συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων και μόνον, τις οποίες αφορά το άρθρο 101 ΣΛΕΕ.
- 40 Περαιτέρω, ο σκοπός τον οποίο υπηρετεί το άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', της οδηγίας 2014/24 επιβεβαιώνει την ερμηνεία αυτή.
- 41 Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι με την πρόβλεψη ευχέρειας, ή ακόμη και υποχρέωσης, της αναθέτουσας αρχής να αποκλείει οικονομικό φορέα από τη συμμετοχή σε διαδικασία σύναψης δημόσιας σύμβασης επιδιώκεται ιδίως να παρασχεθεί στην εν λόγω αρχή η δυνατότητα να αξιολογεί την ακεραιότητα και την αξιοπιστία καθενός από τους οικονομικούς φορείς. Μεταξύ άλλων, ο προαιρετικός λόγος αποκλεισμού που διαλαμβάνεται στο άρθρο 57, παράγραφος 4,

πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', της οδηγίας 2014/24, σε συνδυασμό με την αιτιολογική σκέψη 101 της οδηγίας αυτής, στηρίζεται σε ουσιώδες στοιχείο της σχέσης του αναδόχου της οικείας δημόσιας σύμβασης με την αναθέτουσα αρχή, δηλαδή στην αξιοπιστία του αναδόχου, στην οποία ερείδεται η εμπιστοσύνη της αναθέτουσας αρχής προς αυτόν (πρβλ. απόφαση της 30ής Ιανουαρίου 2020, Tim, C-395/18, EU:C:2020:58, σκέψη 41).

- 42 Συνεπώς, το άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', της οδηγίας 2014/24 έχει ως σκοπό να παράσχει στις αναθέτουσες αρχές τη δυνατότητα να εκτιμούν και να λαμβάνουν υπόψη την ακεραιότητα και την αξιοπιστία καθενός από τους οικονομικούς φορείς, προκειμένου να είναι σε θέση να αποκλείουν από τις διαδικασίες σύναψης δημόσιας σύμβασης τους μη αξιόπιστους προσφέροντες με τους οποίους δεν θα μπορούσαν να έχουν σχέση εμπιστοσύνης για την επιτυχή υλοποίηση της παροχής των οικείων υπηρεσιών κατά την εκτέλεση της οικείας σύμβασης.
- 43 Πλην όμως, ένας τέτοιος σκοπός είναι διαφορετικός από εκείνον του άρθρου 101 ΣΛΕΕ. Ειδικότερα, το τελευταίο αυτό άρθρο επιδιώκει την πάταξη των αντίθετων προς τον ανταγωνισμό συμπεριφορών των επιχειρήσεων και την αποτροπή τους από την επίδειξη τέτοιων συμπεριφορών (απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2021, Sumal, C-882/19, EU:C:2021:800, σκέψη 37).
- 44 Επομένως, ο σκοπός του άρθρου 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', της οδηγίας 2014/24 οδηγεί σε ευρεία ερμηνεία της εν λόγω διάταξης, κατά την οποία, μεταξύ άλλων, συμφωνίες μεταξύ οικονομικών φορέων που δεν επηρεάζουν το εμπόριο μεταξύ κρατών μελών λαμβάνονται υπόψη από τις αναθέτουσες αρχές στο πλαίσιο του προαιρετικού λόγου αποκλεισμού τον οποίον προβλέπει η διάταξη.
- 45 Τέλος, όσον αφορά το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η συγκεκριμένη διάταξη, επισημαίνεται ότι, ως προς τον προαιρετικό λόγο αποκλεισμού που προβλέπεται στο άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο γ', της οδηγίας 2014/24, η έννοια του «επαγγελματικού παραπτώματος», η οποία καλύπτει κάθε υπαίτια συμπεριφορά που έχει αντίκτυπο στο επαγγελματικό κύρος, την ακεραιότητα ή την αξιοπιστία του οικείου οικονομικού φορέα, πρέπει να ερμηνεύεται ευρέως (πρβλ. διάταξη της 4ης Ιουνίου 2019, Consorzio Nazionale Servizi, C-425/18, EU:C:2019:476, σκέψεις 29 και 30).
- 46 Υπό τις συνθήκες αυτές, δεδομένου ότι, όπως προκύπτει από την αιτιολογική σκέψη 101 της οδηγίας 2014/24, η παράβαση των κανόνων περί ανταγωνισμού μπορεί, υπό το πρίσμα του σκοπού του άρθρου 57, παράγραφος 4, της οδηγίας ο οποίος εκτίθεται στη σκέψη 39 της παρούσας αποφάσεως, να θεωρηθεί ως μορφή σοβαρού επαγγελματικού παραπτώματος, θα ήταν ασυνεπές να ερμηνευθούν οι «συμφωνίες» του πρώτου εδαφίου, στοιχείο δ', της εν λόγω διάταξης υπό στενή έννοια και να καλύπτουν επομένως τις συμφωνίες μεταξύ επιχειρήσεων και μόνον, τις οποίες αφορά το άρθρο 101 ΣΛΕΕ.
- 47 Τούτο δε κατά μείζονα λόγο δεδομένου ότι η έννοια του «οικονομικού φορέα», όπως ορίζεται στο άρθρο 2, παράγραφος 1, σημείο 10, της οδηγίας 2014/24, δεν παραπέμπει στην έννοια της «επιχείρησης» του άρθρου 101 ΣΛΕΕ.
- 48 Κατά συνέπεια, συνάγεται το συμπέρασμα ότι, μολονότι η ύπαρξη συμφωνίας κατά την έννοια του άρθρου 101 ΣΛΕΕ πρέπει να θεωρηθεί ότι εμπίπτει στον προαιρετικό λόγο αποκλεισμού του άρθρου 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', της οδηγίας 2014/24, εντούτοις η τελευταία αυτή διάταξη έχει ευρύτερο περιεχόμενο, το οποίο καλύπτει επίσης τη σύναψη, από οικονομικούς φορείς, συμφωνιών αντίθετων προς τον ανταγωνισμό οι οποίες δεν εμπίπτουν στο

πεδίο του άρθρου 101 ΣΛΕΕ. Επομένως, το γεγονός και μόνον ότι μια τέτοια συμφωνία μεταξύ δύο οικονομικών φορέων δεν εμπίπτει στο πεδίο του προαναφερθέντος άρθρου δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να καλύπτεται από τον συγκεκριμένο προαιρετικό λόγο αποκλεισμού.

- 49 Ωστόσο, προκειμένου να δοθεί χρήσιμη απάντηση στο αιτούν δικαστήριο, τονίζεται ότι η εν λόγω διάταξη της οδηγίας 2014/24 αφορά την περίπτωση που υφίστανται επαρκή στοιχεία βάσει των οποίων η αναθέτουσα αρχή μπορεί να θεωρήσει ότι έχει συναφθεί συμφωνία μεταξύ δύο ή περισσοτέρων οικονομικών φορέων με στόχο τη στρέβλωση του ανταγωνισμού, όπερ προϋποθέτει κατ' ανάγκην την ύπαρξη σύμπτωσης των βουλήσεων δύο τουλάχιστον διαφορετικών οικονομικών φορέων.
- 50 Εν προκειμένω, επισημαίνεται ότι, όπως αναφέρει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, σε περίπτωση όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι δύο οικονομικοί φορείς οι οποίοι, κατ' ουσίαν, λαμβάνουν τις αποφάσεις τους μέσω του ίδιου φυσικού προσώπου μπορούν να συνάπτουν «συμφωνίες» μεταξύ τους, αφού δεν φαίνεται να υφίστανται δύο διαφορετικές βουλήσεις οι οποίες θα μπορούσαν να συμπίπτουν. Εντούτοις, στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να εξακριβώσει αν, λαμβανομένων υπόψη των υφιστάμενων δεσμών μεταξύ J και K. Reisen, είναι δυνατόν οι φορείς αυτοί να συνάπτουν τέτοιες συμφωνίες με στόχο τη στρέβλωση του ανταγωνισμού. Αν δεν συντρέχει τέτοια περίπτωση, ο προαιρετικός λόγος αποκλεισμού που προβλέπεται στο άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', της οδηγίας 2014/24 δεν μπορεί να τύχει εφαρμογής στην περίπτωση τους.
- 51 Κατόπιν των ανωτέρω σκέψεων, στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', της οδηγίας 2014/24, σε συνδυασμό με το άρθρο 80, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, της οδηγίας 2014/25, έχει την έννοια ότι ο προαιρετικός λόγος αποκλεισμού που προβλέπεται στο άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', αφορά τις περιπτώσεις στις οποίες υφίστανται επαρκώς εύλογες ενδείξεις που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οικονομικοί φορείς έχουν συνάψει συμφωνία απαγορευόμενη κατ' άρθρο 101 ΣΛΕΕ, πλην όμως δεν περιορίζεται σε μόνες τις συμφωνίες που προβλέπονται στο τελευταίο αυτό άρθρο.

### ***Επί του δεύτερου και του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος***

- 52 Με το δεύτερο και το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, τα οποία πρέπει να συνεξεταστούν, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 57, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24, σε συνδυασμό με το άρθρο 80, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, της οδηγίας 2014/25, έχει την έννοια ότι το άρθρο 57, παράγραφος 4, ρυθμίζει εξαντλητικώς τους προαιρετικούς λόγους αποκλεισμού, με αποτέλεσμα να μην δύναται η αρχή της ίσης μεταχείρισης που προβλέπεται στο άρθρο 36, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/25 να αποκλείσει την ανάθεση της επίμαχης δημόσιας σύμβασης σε οικονομικούς φορείς οι οποίοι αποτελούν ενιαία οικονομική μονάδα και των οποίων οι προσφορές, καίτοι υποβλήθηκαν χωριστά, δεν είναι ούτε αυτοτελείς ούτε ανεξάρτητες.
- 53 Στο αντίστοιχο πλαίσιο της οδηγίας 93/37, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το άρθρο 24, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας αυτής, το οποίο περιλάμβανε, όπως το άρθρο 57, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24, τον κατάλογο των προαιρετικών λόγων αποκλεισμού, πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι απαριθμεί κατά τρόπο εξαντλητικό τις αιτίες που μπορούν να δικαιολογήσουν τον αποκλεισμό ενός εργολήπτη από τη συμμετοχή σε διαγωνισμό για λόγους στηριζόμενους σε αντικειμενικά στοιχεία και απτόμενους των επαγγελματικών του ιδιοτήτων. Κατά συνέπεια, το εν λόγω άρθρο εμποδίζει τα κράτη μέλη ή τις αναθέτουσες αρχές να συμπληρώνουν τον κατάλογο

τον οποίο περιέχει με άλλους λόγους αποκλεισμού στηριζόμενους σε κριτήρια σχετικά με την επαγγελματική ιδιότητα (απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 2008, Μηχανική, C-213/07, EU:C:2008:731, σκέψη 43).

- 54 Ομοίως, το άρθρο 57, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24 απαριθμεί εξαντλητικώς τους προαιρετικούς λόγους αποκλεισμού που μπορούν να δικαιολογήσουν τον αποκλεισμό οικονομικού φορέα από τη συμμετοχή σε διαδικασία σύναψης δημόσιας σύμβασης για αιτίες στηριζόμενες σε αντικειμενικά στοιχεία που αφορούν τις επαγγελματικές του ιδιότητες, καθώς και σύγκρουση συμφερόντων ή στρέβλωση του ανταγωνισμού την οποία θα συνεπαγόταν η συμμετοχή του στην προετοιμασία της συγκεκριμένης διαδικασίας.
- 55 Συναφώς, το γεγονός, το οποίο προέβαλε το αιτούν δικαστήριο, ότι η ως άνω διάταξη περιλαμβάνει πλέον μεγαλύτερο αριθμό προαιρετικών λόγων αποκλεισμού από ό,τι οι προϊσχύσασες οδηγίες της Ένωσης στον τομέα της σύναψης δημόσιων συμβάσεων ουδόλως επιδρά στον εξαντλητικό χαρακτήρα του καταλόγου τον οποίον περιλαμβάνει η διάταξη.
- 56 Ειδικότερα, λαμβανομένης υπόψη της φύσεως των λόγων αποκλεισμού που προβλέπονται στο άρθρο 57, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24, πρέπει να γίνει δεκτό ότι ο νομοθέτης της Ένωσης υιοθέτησε την ίδια προσέγγιση όσον αφορά τους διάφορους λόγους αποκλεισμού που περιλαμβάνονται στις οδηγίες της Ένωσης που ίσχυσαν διαδοχικά στον τομέα της σύναψης δημόσιων συμβάσεων, η οποία συνίσταται, όπως έκρινε το Δικαστήριο στη σκέψη 42 της απόφασης της 16ης Δεκεμβρίου 2008, Μηχανική (C-213/07, EU:C:2008:731), στην πρόβλεψη λόγων αποκλεισμού που στηρίζονται αποκλειστικά στην αντικειμενική διαπίστωση περιστάσεων ή συμπεριφορών οι οποίες αφορούν συγκεκριμένο οικονομικό φορέα και είναι ικανές είτε να θέσουν υπό αμφισβήτηση την επαγγελματική του εντιμότητα ή την οικονομική ή χρηματοοικονομική του ικανότητα να ολοκληρώσει τις εργασίες που καλύπτει η δημόσια σύμβαση στο πλαίσιο της ανάθεσης της οποίας ο οικονομικός αυτός φορέας υποβάλλει προσφορά είτε, όσον αφορά τις δημόσιες συμβάσεις που εμπίπτουν στην οδηγία 2014/24, να δημιουργήσουν μια κατάσταση η οποία, στο πλαίσιο της οικείας διαδικασίας σύναψης δημόσιας σύμβασης, ισοδυναμεί με σύγκρουση συμφερόντων ή στρέβλωση του ανταγωνισμού, περιπτώσεις οι οποίες απαντούν, αντιστοίχως, στο άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο ε', και στο άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο στ', της οδηγίας αυτής.
- 57 Εντούτοις, το γεγονός ότι οι προαιρετικοί λόγοι αποκλεισμού του άρθρου 57, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24, στο οποίο παραπέμπει το άρθρο 80, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, της οδηγίας 2014/25, απαριθμούνται εξαντλητικώς δεν συνεπάγεται αδυναμία της αρχής της ίσης μεταχείρισης που προβλέπεται στο άρθρο 36, παράγραφος 1, της εν λόγω οδηγίας να εμποδίσει την ανάθεση της επίμαχης δημόσιας σύμβασης σε οικονομικούς φορείς οι οποίοι αποτελούν ενιαία οικονομική μονάδα και των οποίων οι προσφορές, καίτοι υποβλήθηκαν χωριστά, δεν είναι ούτε αυτοτελείς ούτε ανεξάρτητες.
- 58 Ειδικότερα, μια τέτοια εξαντλητική απαρίθμηση δεν αποκλείει την ευχέρεια των κρατών μελών να διατηρούν σε ισχύ ή να θεσπίζουν ουσιαστικούς κανόνες αποσκοπούντες, μεταξύ άλλων, στη διασφάλιση, στον τομέα των δημόσιων συμβάσεων, της τήρησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης καθώς και της αρχής της διαφάνειας την οποία συνεπάγεται η προαναφερθείσα αρχή, αρχών οι οποίες δεσμεύουν αμφότερες τους αναθέτοντες φορείς σε κάθε διαδικασία σύναψης τέτοιας σύμβασης και αποτελούν τη βάση των οδηγιών της Ένωσης σχετικά με τις διαδικασίες σύναψης των δημόσιων συμβάσεων, υπό την προϋπόθεση πάντως ότι τηρείται η αρχή της αναλογικότητας (βλ., κατ' αναλογία, αποφάσεις της 19ης Μαΐου 2009, Assitur, C-538/07, EU:C:2009:317, σκέψη 21, και της 8ης Φεβρουαρίου 2018, Lloyd's of London, C-144/17, EU:C:2018:78, σκέψη 30).

- 59 Στην περίπτωση, ιδίως, συνδεδεμένων προσφερόντων, η αρχή της ίσης μεταχείρισης την οποία προβλέπει το άρθρο 36, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/25 θα παραβιαζόταν, αν γινόταν δεκτό ότι οι συνδεδεμένοι προσφέροντες μπορούν να υποβάλουν συντονισμένες ή συμπεφωνημένες προσφορές, ήτοι προσφορές που δεν είναι αυτοτελείς ούτε ανεξάρτητες, οι οποίες θα ήταν ικανές να τους προσδώσουν με τον τρόπο αυτό αδικαιολόγητα πλεονεκτήματα σε σχέση με άλλους προσφέροντες (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 17ης Μαΐου 2018, *Specializuotas transportas*, C-531/16, EU:C:2018:324, σκέψη 29).
- 60 Στο πλαίσιο αυτό, η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας συνεπάγεται ότι ο αναθέτων φορέας οφείλει να εξετάσει και να εκτιμήσει τα πραγματικά περιστατικά, προκειμένου να καθοριστεί αν η σχέση μεταξύ των δύο οντοτήτων άσκησε συγκεκριμένη επιρροή στο αντίστοιχο περιεχόμενο των προσφορών που υπέβαλαν στο πλαίσιο της ίδιας διαδικασίας δημόσιου διαγωνισμού, η δε διαπίστωση τέτοιας επιρροής, υπό οποιαδήποτε μορφή, αρκεί προκειμένου οι εν λόγω οντότητες να αποκλειστούν από τη διαδικασία (πρβλ. αποφάσεις της 19ης Μαΐου 2009, *Assitur*, C-538/07, EU:C:2009:317, σκέψη 32, και της 8ης Φεβρουαρίου 2018, *Lloyd's of London*, C-144/17, EU:C:2018:78, σκέψη 38).
- 61 Ειδικότερα, η διαπίστωση ότι οι δεσμοί μεταξύ των προσφερόντων είχαν επιρροή επί του περιεχομένου των υποβληθεισών στο πλαίσιο του ίδιου διαγωνισμού προσφορών τους αρκεί ώστε να μην μπορούν να ληφθούν υπόψη από τον αναθέτοντα φορέα οι προσφορές αυτές, καθόσον οι προσφορές πρέπει να υποβάλλονται με πλήρη αυτοτέλεια και ανεξαρτησία όταν προέρχονται από συνδεδεμένους προσφέροντες (πρβλ. απόφαση της 17ης Μαΐου 2018, *Specializuotas transportas*, C-531/16, EU:C:2018:324, σκέψη 38).
- 62 Οι προεκτεθείσες εκτιμήσεις ισχύουν κατά μείζονα λόγο στην περίπτωση προσφερόντων που δεν συνδέονται απλώς μεταξύ τους, αλλά αποτελούν ενιαία οικονομική μονάδα.
- 63 Συνεπώς, στην περίπτωση που το αιτούν δικαστήριο καταλήξει, κατόπιν των αναγκαίων εξακριβώσεων και αξιολογήσεων, στο συμπέρασμα ότι οι επίμαχες στην υπόθεση της κύριας δίκης προσφορές δεν υποβλήθηκαν κατά τρόπο αυτοτελή και ανεξάρτητο, το άρθρο 36, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/25 αποκλείει την ανάθεση της επίμαχης δημόσιας σύμβασης στους προσφέροντες που υπέβαλαν τέτοιες προσφορές.
- 64 Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω σκέψεων, στο δεύτερο και στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 57, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24, σε συνδυασμό με το άρθρο 80, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, της οδηγίας 2014/25, έχει την έννοια ότι το άρθρο 57, παράγραφος 4, ρυθμίζει εξαντλητικώς τους προαιρετικούς λόγους αποκλεισμού που μπορούν να δικαιολογήσουν τον αποκλεισμό οικονομικού φορέα από τη συμμετοχή σε διαδικασία σύναψης δημόσιας σύμβασης για αιτίες στηριζόμενες σε αντικειμενικά στοιχεία που αφορούν την επαγγελματική του ιδιότητα, καθώς και σύγκρουση συμφερόντων ή στρέβλωση του ανταγωνισμού την οποία θα συνεπαγόταν η συμμετοχή του στη συγκεκριμένη διαδικασία. Εντούτοις, το εν λόγω άρθρο 57, παράγραφος 4, δεν συνεπάγεται αδυναμία της αρχής της ίσης μεταχείρισης που προβλέπεται στο άρθρο 36, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/25 να εμποδίσει την ανάθεση της επίμαχης δημόσιας σύμβασης σε οικονομικούς φορείς οι οποίοι αποτελούν ενιαία οικονομική μονάδα και των οποίων οι προσφορές, μολονότι υποβλήθηκαν χωριστά, δεν είναι ούτε αυτοτελείς ούτε ανεξάρτητες.

## Επί των δικαστικών εξόδων

- 65 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τέταρτο τμήμα) αποφαινεται:

- 1) Το άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', της οδηγίας 2014/24/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με τις διαδικασίες σύναψης δημοσίων συμβάσεων και την κατάργηση της οδηγίας 2004/18/ΕΚ, όπως τροποποιήθηκε με τον κατ' εξουσιοδότηση κανονισμό (ΕΕ) 2017/2365 της Επιτροπής, της 18ης Δεκεμβρίου 2017, σε συνδυασμό με το άρθρο 80, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, της οδηγίας 2014/25/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με τις διαδικασίες σύναψης συμβάσεων φορέων που δραστηριοποιούνται στους τομείς του ύδατος, της ενέργειας, των μεταφορών και των ταχυδρομικών υπηρεσιών και την κατάργηση της οδηγίας 2004/17/ΕΚ, όπως τροποποιήθηκε με τον κατ' εξουσιοδότηση κανονισμό (ΕΕ) 2017/2364 της Επιτροπής, της 18ης Δεκεμβρίου 2017,

έχει την έννοια ότι:

ο προαιρετικός λόγος αποκλεισμού που προβλέπεται στο άρθρο 57, παράγραφος 4, πρώτο εδάφιο, στοιχείο δ', αφορά τις περιπτώσεις στις οποίες υφίστανται επαρκώς εύλογες ενδείξεις που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οικονομικοί φορείς έχουν συνάψει συμφωνία απαγορευόμενη κατ' άρθρο 101 ΣΛΕΕ, πλην όμως δεν περιορίζεται σε μόνες τις συμφωνίες που προβλέπονται στο τελευταίο αυτό άρθρο.

- 2) Το άρθρο 57, παράγραφος 4, της οδηγίας 2014/24, όπως τροποποιήθηκε με τον κατ' εξουσιοδότηση κανονισμό 2017/2365, σε συνδυασμό με το άρθρο 80, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, της οδηγίας 2014/25, όπως τροποποιήθηκε με τον κατ' εξουσιοδότηση κανονισμό 2017/2364,

έχει την έννοια ότι:

το άρθρο 57, παράγραφος 4, ρυθμίζει εξαντλητικώς τους προαιρετικούς λόγους αποκλεισμού που μπορούν να δικαιολογήσουν τον αποκλεισμό οικονομικού φορέα από τη συμμετοχή σε διαδικασία σύναψης δημόσιας σύμβασης για αιτίες στηριζόμενες σε αντικειμενικά στοιχεία που αφορούν την επαγγελματική του ιδιότητα, καθώς και σύγκρουση συμφερόντων ή στρέβλωση του ανταγωνισμού την οποία θα συνεπαγόταν η συμμετοχή του στη συγκεκριμένη διαδικασία. Εντούτοις, το εν λόγω άρθρο 57, παράγραφος 4, δεν συνεπάγεται αδυναμία της αρχής της ίσης μεταχείρισης που προβλέπεται στο άρθρο 36, παράγραφος 1, της οδηγίας 2014/25, όπως τροποποιήθηκε με τον κατ' εξουσιοδότηση κανονισμό 2017/2364, να εμποδίσει την ανάθεση της επίμαχης δημόσιας σύμβασης σε οικονομικούς φορείς οι οποίοι αποτελούν ενιαία οικονομική μονάδα και των οποίων οι προσφορές, μολονότι υποβλήθηκαν χωριστά, δεν είναι ούτε αυτοτελείς ούτε ανεξάρτητες.

(υπογραφές)